Bir Somun Ekmekten Alınan Ders: Metinde Anlam, Fiilde Çatı (Öznesine Göre: Etken, Edilgen, Dönüşlü, İşteş; Nesnesine Göre: Geçişli, Geçişsiz) (T.8.3.5 & T.8.4.19)

«Bir Somun Ekmekten Alınan Ders» metni bağlamında kelime ve deyim anlamlarını tahmin eder; metnin ana fikrini ve anlatım biçimini belirler (T.8.3.5). · Fiil cümlelerini özne-yüklem ilişkisine göre (etken ve edilgen çatılı fiiller, gerçek özne ve sözde özne) çözümler (T.8.4.19). · Fiil cümlelerini nesne-yüklem ilişkisine göre (geçişli ve geçişsiz çatılı fiiller) ayırt eder ve isim cümlelerinde çatı aranmayacağını kavrar.

HATIRLAYALIM

- Fiilde çatı özelliği YALNIZ yüklemi çekimli fiil olan cümlelerde aranır; yüklemi isim veya isim soylu olan cümlelerde («Kanaatkârlık büyük bir hazinedir.») çatı özelliği ARANMAZ!
- Öznesine göre fiiller: İşi yapan gerçek/gizli özne belliyse ve fiil «-l, -n» çatı eki almamışsa «ETKEN»; fiil «-l, -n» eki almış, işi yapan belli değilse («başkası tarafından» anlamı varsa) ve işten etkilenen nesne «sözde özne» olmuşsa «EDİLGEN» çatılıdır.
- Tamamlayıcı bilgi: Özne «-l, -n» ekli işi kendi üzerinde yapıyorsa «dönüşlü» (sevindi, süslendi); iş «-ş» ekiyle birden fazla özne tarafından birlikte/karşılıklı yapılıyorsa «işteş» (uçuştu, selamlaştı) çatılıdır.
- Nesnesine göre fiiller: Başına «Onu» zamiri gelebilen ve «Neyi, Kimi, Ne?» sorularına yanıt veren fiiller (cümlede nesne yazılmasa bile) «GEÇİŞLİ»; başına «Onu» gelemeyenler ise «GEÇİŞSİZ»dir. Edilgen fiillerin tamamı geçişsizdir.

1 EŞLEŞTİRME

Fiilde çatı ve anlatım biçimleriyle ilgili kavramları doğru açıklamalarla eşleştiriniz.

c 1. Etken çatılı fiil	a) Başına «Onu» zamiri getirildiğinde anlamlı olan, nesne alabilen fiil
d 2. Edilgen çatılı fiil	b) Kişi, yer ve zaman unsurları etrafında gelişen olayı hareket hâlinde anlatma
a 3. Geçişli çatılı fiil	c) İşi yapan gerçek veya gizli öznenin belli olduğu «-l, -n» eksiz fiil
b 4. Öyküleyici anlatım biçimi	d) İşi yapanın belli olmadığı, nesnenin sözde özne olduğu «-l, -n» ekli fiil

2 ÇOKTAN SEÇMELİ

Numaralanmış cümle kartlarından hangisinde yüklem isim soylu bir sözcük olduğu için «fiilde çatı özelliği aranmaz?»

1. Kart · Yüklem: «dizdi» — Sıcak somunları tezgâha dizdi.
2. Kart · Yüklem: «erdemdir» — Paylaşmak en güzel erdemdir.
3. Kart · Yüklem: «hazırlandı» — Erzak paketleri özenle hazırlandı.
4. Kart · Yüklem: «koştu» — Çocuklar çınar altında koştu.

(A) 1. Kart: Fırıncı sabah erkenden sıcak somunları tezgâha dizdi.
(B) 2. Kart: Elindeki nimeti komşusuyla paylaşmak en güzel erdemdir.
(C) 3. Kart: Mahalledeki ihtiyaç sahipleri için erzak paketleri hazırlandı.
(D) 4. Kart: Çocuklar bahçedeki çınar ağacının altında neşeyle koştu.

3 KISA CEVAP

Dönüşüm kartında yer alan «Gönüllü gençler sahildeki çöpleri topladı.» (Etken - Geçişli) cümlesini «edilgen çatılı» cümleye dönüştürerek yeniden yazınız ve yeni cümlenin özne türünü belirtiniz.

Etken Çatılı Cümle	Edilgen Çatılı Dönüşüm
«Gönüllü gençler sahildeki çöpleri topladı.»	Yüklem: topla-n-dı («-n» eki)
Gerçek Özne: Gönüllü gençler	Yeni Cümle: ?
	Yeni Özne Türü: ?

Edilgen cümle: «Sahildeki çöpler (gönüllü gençler tarafından) toplandı.

4 TABLOYU TAMAMLA

Çatı inceleme kartlarındaki fiil cümlelerinin öznesine göre (Etken / Edilgen) ve nesnesine göre (Geçişli / Geçişsiz) çatı özelliklerini tabloya yazınız. İlk satır örnektir.

1. «Ekmeği ikiye böldü.» — Özne: Dedem · (Onu) böldü ✓
2. «Sokaklar süpürüldü.» — Başkası tarafından · -l eki
3. «Sobanın yanında uyudu.» — Özne: Kedi · (Onu) uyudu ✗
4. «Kitapları dikkatle okudu.» — Özne: Öğrenciler · (Onu) okudu ✓

İncelenen Fiil Cümlesi	Öznesine Göre	Nesnesine Göre
1. Dedem sıcak ekmeği ikiye böldü.	Etken (Gerçek özne)	Geçişli ((Onu) böldü)
2. Bayram sabahı bütün sokaklar süpürüldü.	Edilgen (Sözde özne)	Geçişsiz ((Onu) süpürüldü ✗)
3. Küçük kedi sobanın yanında uyudu.	Etken (Gerçek özne)	Geçişsiz ((Onu) uyudu ✗)
4. Öğrenciler kütüphanedeki kitapları okudu.	Etken (Gerçek özne)	Geçişli ((Onu) okudu)

5 DOĞRU MU, YANLIŞ MI?

Fiilde çatı ve metinde anlam konusuyla ilgili ifadelerden doğru olanlara D, yanlış olanlara Y kutusunu işaretleyiniz.

	D	Y
«Yarışma sonuçları dün akşam açıklandı.» cümlesinde 'yarışma sonuçları' başkası tarafından açıklandığı için sözde öznedir.	✓	
Geçişli bir fiilin bulunduğu her cümlede mutlaka açıkça yazılmış bir nesne bulunmak zorundadır.		✓
Geçişsiz olan «gülmek» ve «pişmek» fiilleri, «-dür» ve «-ir» ekleri alarak («güldürmek», «pişirmek») geçişli hâle gelebilir.	✓	
«Yazar son eserinde çok başarılıydı.» cümlesinin yüklemi etken ve geçişsiz çatılı bir fiildir.		✓
Bir metinde elindekiyle yetinmeyi ve açgözlü olmamayı öğütleyen erdeme «kanaatkârlık» adı verilir.	✓	

6 BOŞLUK DOLDURMA

Cümlelerde boş bırakılan yerleri kutudaki uygun kavramlarla tamamlayınız.

betimleyici | sözde | dönüşlü | tartışmacı | diğerkâmlık

1. Edilgen çatılı fiil cümlelerinde işi yapan belli olmadığı için işten etkilenen nesneye **sözde** özne adı verilir.
2. Özne işi hem kendisi yapıyor hem de yaptığı işten kendisi etkileniyorsa («sevindi, yıkandı») bu fiillere **dönüşlü** çatılı denir.
3. Varlıkları ve mekânları sıfatlardan yararlanarak okuyucunun zihninde resim çizer gibi canlandırmaya **betimleyici** anlatım denir.
4. Kendi çıkarını düşünmeden başkalarının iyiliği için fedakârlık yapma erdemine **diğerkâmlık** (özgecilik) denir.

7 SIRALAMA

Bir cümlenin çatı özelliğini hatasız belirlemek için izlenen dil bilgisi çözümleme adımlarını baştan sona 1'den 4'e doğru sıralayınız.

1. Yüklem Türü	2. Özne İlişkisi	3. Nesne Testi	4. Birleştirme
Fiil mi, isim mi kontrol et	-I, -n eki ve özneye bak	Başına «Onu» zamiri getir	Özne + Nesne çatısını yaz

2 Yüklem fiil ise «-I, -n» çatı eki alıp almadığına ve işi yapan öznenin gerçek mi yoksa sözde özne mi olduğuna (Etken / Edilgen) bakmak

4 Öznesine ve nesnesine göre belirlenen iki çatı özelliğini («Etken - Geçişli» gibi) birleştirerek sonucu doğrulamak

1 Cümlenin yüklemini bularak yüklemin çekimli bir fiil mi yoksa isim soylu bir sözcük mü olduğunu kontrol etmek

3 Fiilin önüne «Onu» zamirini getirerek ve «Neyi, Kimi?» sorularını sorarak nesne alıp alamadığını (Geçişli / Geçişsiz) test etmek

8 ÇOKTAN SEÇMELİ · DÜŞÜN

«Bir Somun Ekmekten Alınan Ders» metin parçasının yer aldığı okuma kartına göre bu parçanın ana düşüncesi ve anlatım biçimiyle ilgili aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır?**

Okuma Metni Kartı · «Bir Somun Ekmekten Alınan Ders»

«Akşamüstü fırından çıkan sıcak somun ekmeğin kokusu sokağı sardı. İhtiyar usta, alın teriyle kazandığı ekmeğin yarısını komşusuyla paylaştı; çünkü gözü tok ve kanaatkâr insanın kalbi daima huzurluydu.»

A) Metinde alın teriyle kazanılan nimete şükretmenin ve paylaşmanın huzur verdiği vurgulanmaktadır.

B) Olaylar kişi, yer ve zaman unsurları etrafında aktarıldığı için öyküleyici anlatımdan yararlanılmıştır.

C) «Gözü tok olmak» deyimi metinde elindekiyle yetinmek ve açgözlü olmamak anlamında kullanılmıştır.

D) Parçada bilimsel veriler ve sayısal istatistikler kullanılarak nesnel açıklayıcı anlatım tercih edilmiştir.

9 ÇOKTAN SEÇMELİ

Karşılaştırma panosunda verilen I. «Kardeşim sınavı kazanınca çok sevindi.» ve II. «Kırılan vazo dikkatlice onarıldı.» cümlelerinin öznesine göre çatı özellikleri hangi seçenekte doğru belirtilmiştir?

I. Cümle («-n» Çatı Eki)	II. Cümle («-I» Çatı Eki)
«Kardeşim sınavı kazanınca çok sev-in-di.»	«Kırılan vazo dikkatlice onar-ıl-dı.»
Özne işi kendi üzerinde yapar	Başkası tarafından yapıldı

A) I: Edilgen çatılı (Sözde özneli) — II: Etken çatılı (Gerçek özneli)

B) I: İşteş çatılı (Birlikte yapma) — II: Dönüşlü çatılı (Kendi kendine)

C) I: Dönüşlü / Gerçek özneli — II: Edilgen çatılı (Sözde özneli)

D) I: Edilgen çatılı (Sözde özneli) — II: Edilgen çatılı (Sözde özneli)

10 ÇOKTAN SEÇMELİ

Dört cümle kartından hangisinde yüklem «geçişli» bir fiil olduğu hâlde cümlede nesne **kullanılmamıştır?**

I. Kart · Yüklem: «bekledi»	II. Kart · Yüklem: «uçtu»
«...sonra sessizce bekledi.»	«...sıcak ülkelere doğru uçtu.»
III. Kart · Yüklem: «sildi»	**IV. Kart · Yüklem: «kırıldı»**
«...bütün sandalyeleri sildi.»	«...ağacın kuru dalları kırıldı.»

A) I. Kart: Ninem balkonda oturup saatlerce örgü ördü, sonra sessizce bekledi.

B) II. Kart: Göçmen kuşlar sonbahar gelince sıcak ülkelere doğru uçtu.

C) III. Kart: Görevliler salondaki bütün sandalyeleri tek tek sildi.

D) IV. Kart: Şiddetli rüzgârda bahçedeki yaşlı ağacın kuru dalları kırıldı.

11 ŞİFRELİ KELİME

İpuçlarındaki Türkçe kavramları kutulara yazınız. Numaralı harflerle dürüstlük, kanaat ve vefa gibi ahlaki güzelliklerin ortak adını bulunuz.

İşi yapan gerçek veya gizli öznenin belli olduğu fiil çatısı — E T K E N

İnsanların başından geçen olayları ayrıntılı olarak anlatan uzun edebî eser türü — R O M A N

İşi yapanın belli olmadığı, sözde özneli fiil çatısı — E D İ L G E N

Yüklemin bildirdiği işi yapan veya o durumda bulunan temel öge — Ö Z N E

Altı düz, üstü kabarık yuvarlak pişirilmiş ekmek türü — S O M U N

Turuncu kutulardaki harfler yukarıdan aşağıya:

ERDEM

12 AÇIK UÇLU · DÜŞÜN

İnceleme kartında verilen 1) «Bahçıvan kurumuş yaprakları topladı.» ve 2) «Kurumuş yapraklar toplandı.» cümlelerini hem öznesine hem de nesnesine göre çatı bakımından karşılaştırınız.

1. Cümle («topladı»)	2. Cümle («toplandı»)
«Bahçıvan kurumuş yaprakları topladı.»	«Kurumuş yapraklar toplandı.»

1. cümlede işi yapan (bahçıvan) bellidir ve «(Onu) topladı» anlamlıdır. bu yüzden Etken ve Geçişlidir. 2.